

לעשות צדק עם הצדק

בקובץ חדש מתעמתים חוקרים ישראלים עם תורת הצדק של ג'ון רולס, הפילוסוף הפוליטי האמריקאי הנודע, שהצדיק בין השאר אישויון חברתי-כלכלי, כל עוד יהיה לטובת החלשים

יואב רוזנברג

מורה צדק, עורכים: דניאל אטאס ודוד הד, מאגנס, 202 עמ'

גורסת כי החברה אינה אלא אוסף של פרטים, וכי אין לה זכות קיום משל עצמה (מפורסמת טענתה של מרגרט תאצ'ר, שלפיה "אין דבר כזה חברה"), בעוד שה"קהילתנים" סבורים שהאדם נולד אל תוך תנאים חברתיים מסוימים, המכתיבים את תפיסת העצמי שלו באופן שאינו מאפשר לדבר על היחיד במנותק מהקהילה שבה הוא חבר. פסטרנק ודה-שליט סבורים כי ניתן להגן על המדינה הליברלית גם מנקודת השקפה המשלבת "את האוטונומיה שהמורדנה סיפקה עם ההכרה בחשיבותה של הקהילה" (עמ' 175). הם אינם חותרים, אם כן, תחת בסיס תורתו של רולס, אלא רק קוראים לשינוי מסוים בה.

מאמרו של דניאל אטאס הוא דוגמה לביקורת המערערת על עצם היסודות של תורת רולס. אטאס מבקר את עקרון הצדק שמתיר אישויון חברתי בתנאי שזה ישרת את החלשים (עיקרון העומד בבסיס תפיסות כלכליות ניאורליברליות דוגמת אלה של בנימין נתניהו). אטאס טוען שעיקרון זה מחייב אותנו לזהות מי הם ה"מוכשרים" ביותר בחברה שייחנו מתמריצי יתר כדי להניע את גלגלי הכלכלה הלאומית באופן שבסופו של דבר יביא להעלאת רמת חייהם של החלשים. בדרך כלל מזהים ה"מוכשרים" כמנכ"לים של חברות גדולות, יזמים וכן הלאה, אך לעתים קורה שהדילמה היא בין שני מודלים כלכליים, שכל אחד מהם מגדיר בצורה אחרת את ה"מוכשרים" הזכאים להעדפה. דוגמה לכך היא בעיית כלובי הדגים באילת (עמ' 68), שמציבה דילמה בין פיתוח חקלאות ימית לבין פיתוח התיירות. העיקרון של רולס אינו יכול להכריע מי הם ה"מוכשרים" במקרה זה – החקלאים או יזמי התיירות.

שאלת הגדרת ה"מוכשרים" בחברה נוגעת כמוכח באופן עמוק גם לשאלות של חינוך ובריאות, שבהן דנים יוסי יונה ודני פילק.

דומה שמכל השאלות הנידונות בקובץ, השאלה הרלוונטית ביותר לימינו היא זו הנוגעת ליישום תורתו של רולס בעידן של גלובליזציה. רולס מתייחס לאמנה החברתית בעיקר כאל סוגיה הנוגעת למדינות לאום, ורק בשלב מאוחר יותר דן בעקרונות הצדק הבינלאומיים. יעל עפרים עומדת במאמרה הקצר על הצורך בהרחבת תורתו של רולס לעידן גלובלי, שבו מדינת הלאום כבר אינה נהנית מחופש החלטה פוליטי וכלכלי כבעבר.

השאלה החשובה ביותר שנעדרת מהספר בהקשר זה היא שאלת הקהילות האנטי-ליברליות הקיצוניות, המצויות כיום בלב לבן של המדינות הליברליות המערביות ומשפיעות עליהן גם מבחוץ, במסגרת היחסים הבינלאומיים. כפי שמציין אלי פרידלנדר (עמ' 47), המחלוקת העמוקה ביותר שאלה מתייחס רולס היא בין העמדת החירות במרכז תפיסתנו המוסרית והפוליטית לבין העדפת השוויון. בעבר, ובעיקר על רקע המלחמה הקרה, ניתן היה להניח כי שתי האידאולוגיות החשובות בעולם (הסוציאליזם והליברליזם) תומכות בשוויון כל בני האדם ובצורך לדאוג לרווחתם, אך חלוקות באשר לאופן הגשמת החזון. כיום, כשעולה השפעתן של תפיסות עולם השוללות שוויון מוחלט בין בני האדם (כגון הימין הרדיקלי באירופה והאסלאם הפונדמנטליסטי), יש צורך בהצדקה עמוקה הרבה יותר של עקרון החירות של רולס. הצדק, מתברר, ממשיך להיות חמקמק, והמרדף אחריו אינו מסתיים לעולם.

נעדרת מהספר שאלת הקהילות האנטי-ליברליות הקיצוניות המצויות בלב המערב

קובץ המאמרים על תורתו של הפילוסוף האמריקאי ג'ון רולס מעלה שאלות עקרוניות שיש להן השלכות ישירות על חיי היומיום של כולנו. רולס, שהלך לעולמו ב-2002, הוא ללא ספק הפילוסוף החשוב ביותר בזמננו בתחום הפילוסופיה הפוליטית, וקובץ זה עוסק בהגותו על צדדיה השונים – מעיון שיטתי במבנה התיאורטי שרולס מציע לתורת צדק, ועד ליישומה של תורת הצדק שלו בתחומים כגון חינוך, בריאות וחלוקת העושר. למרות נטייתו לשפה אקדמית ולמונחים פילוסופיים מקצועיים, כראי להתעמק ולקרוא בו. החידוש הגדול של רולס היה בחזרתו אל תורות האמנה החברתית במטרה להציע תורת צדק חדשה. במהלך המאה העשרים, עד לזמנו של רולס, היו שלושה זרמים עיקריים בפילוסופיה הפוליטית ובאתיקה: הזרם הקרוי פוזיטיביסטי, הגורס כי על הפילוסופיה להתמקד רק בניתוח שאלות מושגיות שאפשר לאמתן (כגון שאלות הקשורות לפילוסופיה של המדעים המדויקים), ולפיכך אין לפילוסופיה כל עניין בשאלות של מוסר, מפני שאלה נוגעות אך ורק בתחושות וברגשות של אנשים שונים, שאת דעותיהם אי אפשר לעגן במושג של "אמת". זרם פילוסופי שני, שפרח בשנות החמישים והשישים, אמנם עסק בתורת מוסר, אך התמקד בעיקר בשאלות תועלתניות, ובחן סוגיות מוסריות ופוליטיות אך ורק על פי התועלת שעשויה לצמוח מהן לציבור. הזרם השלישי הוא הזרם הסוציאליסטי-מרקסיסטי, שהעמיד תורת צדק שוויונית קיצונית ובעלת ממדים מהפכניים ואנטי-ליברליים.

בספרו העיקרי "תורת צדק", שפורסם ב-1971, הציע רולס הגדרה חדשה למושג צדק, המושפעת מפילוסופיית המוסר של קאנט ומגינה על רעיון המדינה הליברלית. רולס טען כי כדי להגיע לכללי הצדק הנכונים, עלינו לזמין אספה אנושית שבה ישתתפו אנשים שאינם מודעים למוצאם ולשיוכם החברתי-כלכלי (וודק, מדובר באספה מדומינת שלא ניתן לכנסה בפועל; אין אנשים שאינם מודעים למעמדם החברתי-כלכלי). משתתפי האספה מצויים, בלשונו של רולס, מאחורי "מסך בערות", ועליהם לקבל החלטות באשר לכללים הוגנים לניהול החברה. רולס טען כי בתנאים כאלה יגיעו המשתתפים להסכמה על שני עקרונות בסיסיים של צדק: (1) עקרון החירות – הדואג לזכויות בסיסיות של חירות לכל בני האדם; (2) עיקרון הקורא לשוויון הזדמנויות, אך המצדיק גם אישויון חברתי-כלכלי ובתנאי שבסופו של דבר יהיה זה לתועלת האדם החלש ביותר בחברה. הצדקת האישוויון היא שמאפשרת לרולס להגן על השיטה הקפיטליסטית (הגם שהוא שולל קפיטליזם בלתי מרוסן), והיא גם זו שהעסיקה בעיקר את מבקרי הרבים של רולס.

גם בספר זה, כמעט כל המאמרים מבקרים את תורתו של רולס באופן זה או אחר. חלקם מתיימרים להפריך אותה לחלוטין, ואחרים טוענים כי יש לערוך בה שינויים. באחד המאמרים הטובים בספר טוענים אביה פסטרנק ואבנר דה שליט, כי התמקדותו של רולס ברעיונות ליברליים, השואבים את סמכותם מתפיסה אינדיבידואליסטית של האדם, מונעת ממנו לראות יתרונות הטמונים בתפיסות "קהילתניות". התפיסה האינדיבידואליסטית